

Biografen som mötesplats

Att gå på bio på svenska landsbygden
under 1940- och 1950-talen

AV CARINA SJÖHOLM

Det behov av kulturella företeelser, som landsbygdsungdomen nu fått genom ökad kontakt med det stadsmässiga livet, ställer dem i opposition till föräldragenerationens arbetsvanor och penningvanor. [...] De förströelsemedel, som nu i mer eller mindre "kulturell" form och med stigande effektivitet, distribueras över landsbygden — film, teater, veckotidningar, skönlitteratur — propagerar nästan enstämmigt för en personlighetstyp, som *inte* är möjlig att förverkliga i svensk landsbygdsmiljö (Carlberg 1949:18).

Under slutet av 1940-talet fördes en diskussion om svensk landsbygd som kulturproblem. Det förekom en flykt från landsbygden och inte minst kvinnoströmmen till städerna var stor. Den här tiden sammanfaller med det material om att gå på bio som jag i samarbete med Folklivsarkivet vid Lunds universitet samlat in. Det var en frågelista som skickades ut till arkivets s.k. meddelarnät och som omfattar cirka hundra personer i södra Sverige. De flesta bor på landsbygden eller på mindre orter. Eftersom så många av meddelarnas ungdomstid inföll under 1940- och 1950-talen har den tiden kommit att stå i fokus. Det var en tid då biogåendet var etablerat och inte längre särskilt kontroversiellt. Det var också tiden innan televisionen hade gjort sitt inträde i de svenska vardagsrummen.

Författaren Gösta Carlberg, en av den tidens engagerade skribenter, menar att fil-

men, tillsammans med radio och tidningar, var det mest verksamma hjälpmedlet för att åstadkomma förändringar i böndernas vanor, beteenden, värderingar och inställningar. Förändringarna var nödvändiga. Landsbygdens kultur befann sig i en livlig omvandlingsprocess och detta förde med sig stora problem. Mycket av den utveckling eller förändring som pågick skedde alltför slumpartat, menar Carlberg, vilket medverkade till konflikter mellan de unga och en förtvivlad föräldrageneration som inte visste hur den skulle hantera den nya situationen och tiden. Han anser t.o.m. att föräldragenerationen inte kunde eller var kompetent att ta tillvara sina barns intressen. Man hade inte förmågan att se att det samhälle ungdomarna skulle fungera i som vuxna var ett helt annat än det man själv växte in i. Föräldrarnas livsmönster var inget ideal (Carlberg 1949:23—95).

Bondens inställning till staden av tve-

eggad, menar Carlberg. Å ena sidan förbjöd honom hans moraliska värderingar att ta till sig stadsmänniskans livsmönster, å andra sidan kunde han känna en beundran, belåtenhet och lockelse i stadens bekvämlighet, föränderlighet och nymodighet. Barn som lyckades i staden var man ganska ofta stolt över. Naturligtvis fanns det också en beundran i motsatt riktning: stadsbon som såg det goda i landsbygden. Grundvärdena arbete, familj, jord och trygghet sattes mot det nya, det statiska mot det dynamiska, det oföränderliga mot det föränderliga.

Varför blev det då ett sådant liv kring landsbygdsflykten just efter andra världskriget? Carlberg visar att flykten var lika stor 1900 men då utan att det talades om någon större kris. Då, 1900, var det för många som föddes och det fanns inte arbete på landsbygden till alla utan många emigrerade. Efter andra världskriget var läget helt annorlunda. Redan efter första världskriget sjönk födelsetalet kraftigt och det blev för få människor i arbetsför ålder. Eftersom utflyttningen fortsatte blev situationen under 1940-talet ohållbar. Man behövde behålla arbetskraften. Det skedde samtidigt som rationaliseringen. "Jordbruket behöver industrien både som köpare och säljare, och industrien behöver både jordbrukets produkter och befolkningsöverskott" (Carlberg 1949:167).

Många av landsbygdsungdomarna som kom till staden hamnade i okvalificerade yrken och hade svårt att anpassa sig. Carlberg funderar över hur man på bästa sätt skulle ta hand om landsbygdsungdom som flyttar och ställer sig frågan varför just böndernas barn är så lätta att locka till staden. Samtidigt spekulerar han i de förändrade förhållandena för ungdomar över huvud taget. Resonemanget är inte helt främmande för den del av 1980- och 1990-talens ungdomskulturforskning som talar om ungdomars rotlöshet i postmodernismens tidevarv:

För hela den västerländska civilisationen av i dag gäller det, att överallt anklagande röster höjs mot en allt krassare materialism. Vår kultur kräver att individen skall kunna fylla en hel rad roller, leva med i skiftande sammanhang och betyda mycket olika saker för en mängd människor. Men samtidigt krävs det av oss, att vi skall ansluta oss till en mycket vagt definierad typ, som kallas för t.ex. "den svenska personlighetstypen". Här möter vi åter det jag ovan kallade osäkerheten inför vad det innebär att vara vuxen (Carlberg 1949:202).

Skall vi gå på bio?

Återkommande i frågelistmaterialet är att man arbetade mycket, hade lite pengar och nöjena var få. Med lite konkurrens hade biograferna en i det närmaste total genomslagskraft. Sverige hade då, liksom nu, en hög biograftäthet. Eftersom det var ett allmänt nöje kan det vara intressant att behandla biograferna som betydelsefulla delar i moderniteten. Men det är inte i första hand filmens betydelse jag vill betona utan *biokvällen*. Biografen är intressant eftersom rummet är så betydelsefullt, inte bara filmen. Det är salongen med de speciella stolarna, takhöjden, ljuset och mörkret, ljudet och akustiken, publiken och gemenskapen, lukten, den stora duken, ridån, reklamfilmen, godiset. Men det är också allt runt omkring: hur man tog sig till biografen, vem man kom tillsammans med, vad man gjorde före och efter filmen, hur man pratade, hur man valde film etc. Man hade genom biografernas närvaro andra och nya möjligheter att komma samman. Det är den speciella kombinationen av att vara ung, bo på svenska landsbygden, cykla till biografen, ströga, fika, se film, äta korv, röka och cykla hem från biografen som står i fokus. Bioupplevelser kan antas ha varit av stor betydelse för dem som var unga på 1940- och 1950-talen. För många var det en situation full av möten. Det var något man delade

”Jag jobbade i familj och barnen där var 7—10 år, de samlade filmstjärnor. Det var den stora samlargrejen omkring 1955, de bytte bilder och vissa stjärnor var mer kända än andra. Jag läste Fickjournalen och drömde om filmstjärnor. Vi försökte likna Audrey Hepburn och allra mest Brigitte Bardot, hennes hövolmsfrisyr och hennes rosa- och vitrutiga klänningar, apade vi efter.” (LUFM21452) Bilden ovan hämtad ur en meddelares filmstjärnealbum.

med sina jämnåriga och som till stor del utslöt föräldragenerationen.¹

Ofta drar man en gräns för begreppet "ungdomskultur", eller utvecklandet av en specifik ungdomskultur, kring efterkrigstiden, vilket gör tiden intressant även i det perspektivet.²

Se film på bio

Varför betraktades då film som så betydelsefullt? Hade den verkligen sådan genomslagskraft? Och hur länge hade det fungerat så? Låt oss göra en kort tillbakablick.

Den tekniska uppfinningen *film* sammanföll med sekelskiftet och en helt ny tid. Industrialismen förde med sig urbanisering och en växande industriarbetarklass. Fritid började bli ett begrepp för lönearbetarna och därmed fanns det utrymme för kollektiva förströelsebehov. Filmindustrin blev svaret på behovet av billig och massproducerad underhållning. Kring sekelskiftet var det ambulering filmföreläsare som åkte länd och rike runt och visade sina kortfilmer i samlingslokaler, och ibland tält. Vid den här tiden var man van vid denna form av turnerande föreläsningar av såväl resande teatersällskap som cirkusar. Så här fungerade filmdistributionen i glesbygden långt fram i tiden. Så småningom började det bli för dyrt för filmvisare att äga sina egna kopior och man började hyra filmer och använda sig av permanenta lokaler där man bytte program i stället för publik. De "fasta" biograferna började ta form (jfr Furhammar 1991).

För det mesta var det dock inte för ändamålet byggda lokaler som filmen visades i. Det som många nämner som typiskt för en biograf — vestibul, biljettlucka, godisstånd, ridå, stoppade säten, sluttande golv, stor filmduk, bra ljud — var inte alls något som var givet. I många av frågelistsvaren beskrivs

i stället brädbänkar, dålig teknisk utrustning och plant golv.

Biograferna var redan från början tillgängliga för en stor publik genom att biljetterna var relativt billiga. Efter andra världskriget, då biograferna varit välbesökta, ställdes dock mycket på sin spets. Tidigare formler för framgång fungerade inte längre för svensk film, som varit så populär:

Att biobesöken på landet ändå ökade jämfört med krigsåren är möjligen ett symptom på den under femtiotalet omdebatterade tråkigheten på landsbygden: man hade helt enkelt inget annat att ta sig för än att gå på bio (Furhammar 1991:204—205).

Människor ville nu se importerade filmer och då framför allt amerikanska — "bärarna av den nya andan" (Furhammar 1991:199). Men stora grupper reagerade på okulturen från väster; det fanns en uttalad misstro mot amerikaniseringen som stundtals kunde ta sig ganska hätska uttryck. Man talade om hollywoodiseringen, vilket uttrycker filmens betydelse. Det fanns en rädsla för att hollywoodisering skulle leda till att människor glömde både modersmål och fadersarv. Amerika framstod som kulturfara, men också som ett föredöme genom sin modernitet.

Den kollektiva handlingen

Man gick inte på bio i första hand för att se en speciell film. Valmöjligheterna fanns för det mesta helt enkelt inte. Bio var, som nämnts, ett allmänt nöje och tillika billigt. Dessutom var det ett tillfälle att komma samman. Nästan alla i frågelistmaterialet berättar om *vägen* till biografen som för det mesta var lång och *cykeln* var det fordon man hade att tillgå:

På vintrarna när det var lite kallt att cykla hem på kvällen, brukade vi gå de 13 km in till Helsingborg. Vi hade per telefon kommit överens om hur dags

vi skulle starta, vanligen tidig eftermiddag, och jag som bodde längst ifrån, det var stora vägen Helsingborg—Jonstorp, började, ibland i sällskap med en syster, och ju närmare Helsingborg vi kom blev vi allt fler och fler. Det var både pojkar och flickor. Då kom det nästan inga bilar, så vi hade vägen för oss själva och hade mycket trevligt och skoj när vi gick. Väl framme gick vi och köpte biljetter och sedan gick vi på kondis. Signe Bergkvists konditori eller Kafferepet, då drack vi kaffe och åt wienerbröd och en bakelse. I god tid innan filmen började var vi tillbaka till biografen, köpte lite godis, utan prasslande papper och satt vi par om par, och ibland höll vi handen. När bion var slut tog vi 10-bussen hem (Frågelistsvar nr 20).

Det var ett äventyr att gå in och ut ur biosalongen och se vem som varit där. Salongen avgränsades som territorium och fungerade för en stund som en annan värld. För en stund hade man känslan av att allt kunde förändras och vara möjligt: "Att vara modern är att befinna sig i en miljö som utlovar äventyr, makt, glädje, växt, förvandling av oss själva och världen — och som samtidigt hotar att förstöra allt vi har, allt vi känner till, allt som vi är" (Berman 1990:13). Enligt teoribildningen är det just i *handlingen* som den moderna människan konstitueras. Ofta gjorde man sällskap till och från biografen. Den kollektiva handlingen började redan här.

När man i frågelistsvaren talar om filmen är det mest ett uppräknande av klassiska titlar och mer generella drag vad gäller innehåll. Desto mer detaljerade och ingående är beskrivningarna av hur man tillsammans tog sig till filmvisningarna, med vem man var där och vad man gjorde före och efter.

I enlighet med modernitets- och identitetsdiskussionerna frigörs individen från sina band och upptäcker sin kraft i handlandet. I biografisituationen skedde mötena och de kan ses som en sorts förhandlingssituationer där man inspirerades av situationen och av varandra till handling. Förutom att cykeln, som kan ses som en symbol för rörelse, var

av så stor betydelse för transporterna till och från dessa gemensamma arenor, så handlade det om annan rörlighet, andra förflyttningar som var av mer mental karaktär. I samtalen efter filmen fanns en förändringspotential: tänk om man skulle kunna sticka till Stockholm? Samtalen, på kaféet eller vid korvkiosken, blev en gemensam, kollektiv bearbetning, även om den också var en privat, subkulturell bearbetning. Gemensamt drogs ungdomarna in i något de inte räknat med. Vuxenauktoriteten var inte närvarande i någon större utsträckning och gänget var ensamt med filmen och bearbetningarna. Det tänkbara fick plötsligt en möjlighet, åtminstone i samtalen, eldade av den gemensamma upplevelsen. Det kom på så sätt också att handla om formandet av nya kollektiv.

En dryg halvtimme före kvällsföreställningarna, var det här i Halmstad vanligt att man "strögade". Man gick alltså Storgatan (Ströget) upp och ner mellan Norre Port och Stora Torg några vändor och mötte då vänner och bekanta som man hejade på eller stannade och växlade några ord med. Oftast hade man köpt biljetter innan man började strögandet, så man slapp köa vid biljettkassan i sista minuten. [...] Om man varit på sjuföreställningen, kunde man "ströga" en stund efter bion. Efter sista föreställningen samlades man kanske några stycken och pratade och rökte en stund innan var och en gick hem. Man skulle ju oftast upp och arbeta dagen efter. Det hände också ibland att man körde och väsnades med mopederna efter bion. När man blev lite äldre hände det att man tog en öl på ölkaféet Halmkärven (i folkmun "Hötotten") före filmen. [...] Vanligen var vi två eller tre kompisar som gick på bio tillsammans, men ibland träffade man fler bekanta ute på stan, så det var inte ovanligt att vi var ett gäng på 5—10 st som gick på samma film, för att sedan äta en specialare vid ett korvstånd, innan man gick hem (LUF M21507).

I detta citat finns flera av de vanliga attributen med. Det handlar således inte bara om att gå på bio, biokvällen rymmer så mycket mer.

Det pågår alltid en pendling mellan an-

passning och motstånd till samtida förhållanden. Identiteten är något som hela tiden förhandlas och omskapas i mötet med andra. Biografgåendet kan ses som ett sätt att lära sig att hantera olika identiteter, dels genom de intryck filmen gjorde, men framför allt genom att *gå på bio*, att vara del av gänget och upplevelsen. Identitet är alltså i ständig process och inget som *är* utan förhåller sig till något annat hela tiden.

Att göra sig vuxen

Det var helt andra tider då. Det var inte så många tillfällen för ungdomen att träffas ostört och att gå med varandra hem var sällsynt. Så biografens mörker blev tillfället med möjlighet till närhet och hålla i handen (LUF M21475).

Att gå på bio kan sägas ha varit av betydelse i vuxenblivandet. Det var en del i lösgörandet av familjebanden, närmandet till gänget och senare kanske bildandet av egen familj. Situationen var som gjord för kärleksmöten, förälskelsen är äventyrlig och kan bli en förändrande kraft där man inte kan förutsäga något.

Jag tyckte nog ändå bäst om att gå på kvällsföreställningen, eftersom då kände man sig lite som vuxen och det var mörkt när man skulle gå från och till biografen, så det var ju spänning (LUF M21441).

Biografgåendet skulle också kunna ses som kampen för att utveckla rum där man kunde vara ostörd. Det fanns så få oövervakade rum och det fanns inte så många andra nöjen: "om man inte gick till någon festplats på sommaren för att dansa, dricka läsk, supa, kasta pil och slåss" (LUF M21510).

Biografen blev den fria ytan. Många är de som beskrivit den mörka biosalongen, fästmanssofforna längst bak, hörnerummet eller läktarna. Dans var det enda jämförbara fritidsnöjet. Men farligare, föreföll föräldragenerationen tycka. Vid dansbanorna före-

kom sprit och det var så uppenbart en mötesplats mellan könen. Jonas Frykman har skrivit om debatten kring "dansbaneeländet" under slutet av 1930-talet och början av 1940-talet, och de apokalyptiska visionerna om det moderna samhället. Han ser diskussionerna som en sorts massmedial berättargenre där debatten om dansbaneeländet framför allt kom att handla om "stereotypa föreställningar om mer eller mindre medvetna projektioner" snarare än "om levd verklighet" (Frykman 1988:29). När det gällde biograferna visar frågelistsvaren att föräldrarna var så orienterade mot själva filmen att de, åtminstone till vissa delar, verkade glömma rummet och vägen till och från biografen. Bion och hela situationen var utmärkta tillfällen att pröva olika verkligheter.

En meddelare beskriver ett av sina första biobesök. Han visste inte vilken film som skulle visas och kände sig bortkommen när han kom fram eftersom han inte alls visste hur man betedde sig. Men han *såg hur de andra gjorde*. Man fick också lära sig för att kunna delta i samtalet, för att kunna ingå i gänget:

När jag började realskolan (50-talets början) märkte jag, att många jämnåriga pratade mycket mer om filmer än jag själv. [...] Det pratades en hel del om vissa filmer och skådespelare på skolgården. Därför lärde man sig namnen på dem, så jag visste mycket väl, att de fanns (LUF M21532).

Gängen kom på sina håll att till stor del bestå främst av pojkar eftersom flickorna hade lämnat byn. Den här situationen beskriver många kvinnliga meddelare. En del av dem hade aldrig varit på bio förrän de flyttat hemifrån till en stad där de t.ex. arbetade som barnflickor eller affärsbiträden. Då blev biobesöken för många regelbundna. När man träffade sin blivande partner intensifierades inte sällan biogåendet för att avta när barnen föddes. På senare tid har man bara

gått på bio med barnen eller enstaka arbetskamrater. Biografen har då förlorat sin sociala roll, man ser det som besvärande att vara tillsammans med någon man inte känner väl. Filmen har dessutom fått en större betydelse än när man gick på bio som tonåring eller som nykär. Då spelade biosituationen större roll än den specifika filmen. Sällskapet var viktigare än vilken film som visades. "Troligtvis hade vi lika mycket behållning av de här kondisbesöken, som av själva filmen" (LUF M21446).

Förebilder och förberedelser

Även om man inte bodde i staden cyklade man gärna dit för att se filmerna på stadsbiograferna. "Man var mer ute i världen om man tog sig till stan" har en meddelare skrivit. En annan beskriver hur man blev medveten om skillnader, dvs. att man genom att se de andra blev medveten om sig själv och började reflektera över vem man var: "Som blyg lantis satt man tyst och lagårdsluktande i ett hörn av lokalen, medan tuffa 'staboungar' vislade, kastade hopknycklade papper och larmade" (LUF M21443). Filmen som visades spelade förstås en viss roll. Att se film var även ett sätt att förbereda sig på mötet med staden och moderna företeelser. Man fick "inblick i storstadens liv genom att se på film hur det gick till" (LUF M21460). Filmen var som ett "fönster mot yttervärlden", gav tillträde till andra världar och gav fantasin näring, skriver olika meddelare.

Förväntningarna inför en biokväll var stora. Man var där långt innan filmen skulle börja. Genom annonser i lokaltidningen och affischer fick man veta vilka filmer som visades:

Jag var väldigt påverkad av filmerna. Kunde gå i drömmar flera dagar efteråt. Man identifierade sig med än den ena, än den andra av stjärnorna i filmerna. Var den manliga skådespelaren tjugig som

till exempel Robert Taylor eller Errol Flynn var jag kär minst i ett par "dagar". Tyckte om nästan allt. Jag hade inga åsikter om något. Såg och svalde, såg och svalde... [...] Hela 40-talet var biobesöken 2–3 gånger i veckan. Det innebar att jag ofta blev bjuden. Det var ofta förknippat med en promenad eller kondisbesök. Var pojkvännen den jag tyckte om fick han hålla handen under filmen. Man bodde trångt därför träffades vi unga vid bio eller på "ströget". Vi gick sällan hem till varandra, ingen hade som nu, egna rum. Filmerna valdes efter huvudrollsinnnehavaren. [...] Mode kom ofta från filmer, vem minns inte i början av 40-talet Miss Miniverhatten. Jag har en bild tagen på mig och mina fyra vänner sittande vid torgbrunnen alla iförda samma typ av hatt, de var oftast bruna med breda brätten, nerböjt framtill. Garbotröjan med hög hals var mycket omtyckt, eller turbanen som man virade själv, men kunde även köpas som hatt. [...] På den tiden var det det amerikanska som gällde, för de unga (LUF M21450).

Ritualer och läroprocesser

Vissa praktiska omständigheter återkommer i materialet: man ville inte missa reklamfilmen. Brylcremereklamen och Yvonne Lombards Maraboureklam glömmen ingen. Reklamfilmerna var väldigt populära och något man sällan missade. De sköt fram och förlängde nöjet av huvudfilmen, gav en känsla av flärd och förstärkte känslan av den nya tiden. Reklamfilmen var en del i själva biografupplevelsen. För de mest populära filmerna krävdes förköp och kom man för sent så ledsagades man till sin plats av vaktmästare med ficklampa. Man åt m-kulor, Plopp eller Nickel under filmens gång för att efter filmens slut gå på kafé eller äta specialare vid korvståndet.

Att samla idolbilder var vanligt. Man samlade inte för att stjärnorna förknippades med vita duken. Ofta började man samla bilderna, som fanns i tablettaskar och kolaförpackningar, innan man började gå regelbundet på bio, dvs. när man fortfarande var barn:

Idol var Brigitte Bardot men inte minns jag att hennes filmer gick på min bio. Men hon fanns ju bland filmstjärnebilderna, det är mer så man minns stjärnorna — inte från filmer utan från Bildjournalen (som under min uppväxt var Tidningen) och de små bilder man bytte med varandra. [...] Jag var nog mer intresserad av "filmidoler" än själva filmen. Särskilt i tidiga tonår innan man gick på kvällsbio. Jag hade bioaffischer uppklistrade i mitt rum. [...] Många hade jag aldrig sett på film. Jag fantiserade mycket om dem. En del såg sorgliga ut just på den enda bild man hade och jag fantiserade mycket om deras tragiska levnadsöde som jag ej alls kände till. [...] Ibland bytte man med kamerater, men ofta fäste man sig vid dem och ville behålla dem. Jag läste mycket om filmstjärnor. I Bildjournalen som var en tonårsveckotidning stod "allt" om dem och det var mycket spännande (LUF M21449).

Bilderna var en del i själva läroprocessen. Att lära sig att gå på bio var att lära sig bli modern.

Längtan efter det andra

Att se film kan också ses som ett sätt att hantera sin längtan. Genom självkontroll och civiliserat manér kunde man njuta av mångfalden utan att uppslukas och försvinna i den. Man kontrollerade upplevelsen genom att den inte skedde i det vardagliga utan just i biosalongen. Det blev ett sätt att njuta och längta på ett ofarligt sätt, man kunde se och likna andra men också ta avstånd ifrån. Man närmade sig spännande gränser som man kunde snudda vid, bli uppskakad av och längta efter. Inte för att man upplevde sig vara någon annan, utan för vad man kunde bli. Biografen var, och är förmodligen fortfarande, en plats för drömmeri, inlevelse, något annat.

Film är och skapar en sorts lekhage i tid och rum, den konstituerar ett annat rum. Det talas ofta inom ungdomskulturforskningen och i litteratur om postmodernism om förmågan att ständigt omdefiniera,

ändra form, kasta om beslut och allianser. Detta är något man lär sig bl.a. genom användningen av medier där man ständigt identifierar sig, med och bort från. Man lär sig leva sig in i andra världar. Det blir ett sätt att hantera en komplex tillvaro och lära in reflexivitet, att se sig själv genom att se de andra, och att få en repertoar av förhållningssätt som man kan åberopa i olika sammanhang, olika sociala kontexter. Den diskussionen är relevant lika väl för 1940-talets landsbygdsungdom som gick på bio, som för 1990-talets ungdomar. Det handlar om att både ingå i ett kollektivt sammanhang och att hävda sin särart, sitt utanförskap.

Identitet och modernitet

Denna text är ett sätt att ringa in ett tillfälle då man kan föreställa sig att identitet konstituerats genom möten med andra. Det handlar om en grupps historia där växelspelet mellan individ och kollektiv hela tiden varit närvarande. Diskussionen om förhållandet mellan individ och kollektiv är intressant då såväl som nu. Thomas Ziehe talar om individer som friställs, att man genom uppbrott från traditionen bryter mot kollektivet och går mot en individualitet. Det behöver inte vara ett linjärt förlopp från den ena polen till den andra. Man kan se att individualitet har stor betydelse *samtidigt* som man söker kollektiva identiteter. Olika kollektiva identiteter har olika betydelse för oss och i vissa blir det viktigare att hävda sin individualitet, sin särprägel, än i andra.

Ofta polariserar man tradition och modernitet, där det första står för det som låser och det andra för det som frigör. Men det blir i längden problematiskt att sätta tradition och modernitet som antiteser. Tradition ser vi ju genom moderniteten och det är genom den senare den första laddas. Gösta

Många lärde sig tidigt vad som ingår i ett biobesök: "Vi var barn i samma ålder, jag tror alla i klassen var där. Väl inne i biolokalen uppvaktades vi av biografägarens döttrar, som ur stora spånkorgar sålde gotter. Man gick från bänk till bänk, och jag tror att alla köpte någonting. Så satte spektaklet igång. [. . .] När filmen var slut blev det trängsel igen, alla som gick ut mötte de som skulle in. Så cyklade vi hem, talade om filmen, alla replikerna och alla detaljerna om och om igen."
(LUF M21475) Illustration ur Furberg, Kjell (red.), 1989. Biografen. Utg. av Arkitektmuseet, Stockholm.

Carlberg talar, även i citaten ovan, om 1949 års tillstånd: "Vi vet inte vilken linje vi skall slå in på då det gäller att sätta upp livsideal för oss själva eller för barngenerationen, ty vi är i det läget, att situationen ständigt är ny, vi hinner inte skymta en definition, förrän den redan är föråldrad" (Carlberg 1949:204—205). Skulle inte samma sak kunna plockas ur texter från 1994? Moderniteten tar sig olika uttryck beroende på tid, plats och socialt sammanhang.

Resa på okänd mark

Färden till bion och färden in i filmen påminner om Meluccis ord:

en resa på okänd mark mellan individens erfarenhet och kollektivets handling — ett äventyr som är mödosamt och osäkert eftersom det saknar den trygghetskänsla som skapas av en *odelad* samhörighet. Men även om det ofta följs av en "hemlöshetskänsla" ger det unika utblickar över det sociala landskapet, och avslöjar stundom landmärken som är omöjliga att se från territoriets inre (Melucci 1991:21).

Den fysiska rörelsen, cykelturen till biografen, kombineras med en mental, en förhoppning in i framtiden. Om man applicerar Meluccis resonemang på materialet om biogåendet som en del i en kollektiv identitetskonstruktion, och bänder lite på hans begrepp, skulle man kunna säga att ungdomarna som gick på bio på 1940- och 1950-talen ingick i en slags social rörelse. Om vi betonar det senare — rörelse — så kan vi se biogåendet som ett rörelsefenomen i ett komplext och föränderligt samhälle. Den kollektiva identiteten, om än högst tillfällig, är en viktig aspekt av en social rörelse.

Med hjälp av frågelistmaterialet kan man försöka rekonstruera en process där någon av de nämnda kollektiva identiteterna, och därmed den sociala rörelsen, skapades. Vilka element ingick då i den här processen? Vad

man finner är många olika former av exempelvis kollektivt handlande som i sig ingalunda är specifika men som i sin speciella kombination blir unika just där och då, som t.ex. strögandet.

Melucci skiljer på latent och manifest nivå och det manifesta är då exempelvis aktionerna, demonstrationerna, det "synliga", medan det latent har sin bas i "vardagens 'osynliga' nätverk". Här existerar det osynliga laboratorium där ett alternativt menings- och identitetsskapande äger rum genom en mängd olika projekt. Här praktiseras de levande utopier, som innebär ett reflexivt förhållningssätt, som Melucci menar har ersatt den gamla formen av storlagen utopi, som skall realiseras i en obestämmd framtid (Melucci 1991:12). I det perspektivet är det uppenbart att just *biografen är ett laboratorium* där livsformer prövas. Kombinationen av att vara ung, bo på svenska landsbygden, cykla till biografen, ströga, fika, se film och cykla hem skapar de unika villkoren.

Frigörelse och förändring

Denna rörelse kan ses som en reaktion på stora samhällsförändringar, precis som man tolkar dagens sociala rörelser. Den hjälpte ungdomarna att se vad de hade runt omkring sig, och samtidigt visa på att det fanns något annat (Melucci 1991:15). Det var tiden efter andra världskriget. Man var van vid osäkerheten efter kriget och att tänka på framtiden som oförutsägbart. Man hade en handlingsberedskap. Det är i denna tid vi kan spegla vårt eget 1990-tal, vilket blir tydligt när man läser skribenter från den tiden som just Gösta Carlberg. De medier som ingår i det man numera brukar kalla informationssamhället, men som till vissa delar även gäller för 1940- och 1950-talens mediesituation, brukar sägas ha en normativ

innebörd. Men naturligtvis är det inte bara en disciplinerande funktion medierna har utan de gav också redskap för hur man kunde göra tiden till sin.

Infallsvinkeln på detta material är att när människor kommer samman skapas något som kan kallas rörelse. Begreppet "rörelse" måste ses som ett diskussionsverktyg och det enhetliga i detta får inte överdrivas. Var och en är indragen i en mångfald av tillhörigheter och det gemensamma i just denna situation är tillfälligt, om än betydelsefullt.

I de moderna systemen tenderar däremot individualiseringsprocessen att förvandla karaktären av relationen mellan olika individer från ett band till ett val. Relationer med den Andre är ett villkor för möjligheten att välja och erkänna skillnaderna mellan individer. En relation existerar om och när det som skiljer en individ från en annan accepteras och blir grunden för kommunikation. Att kommunicera betecknar alltså behovet av att vara beroende av det gemensamma för att kunna upptäcka och bekräfta skillnaderna. Valmöjligheten inför godtycke och risker i relationerna och gör dem till ett fält av emotionellt engagemang och självreflexion (Melucci 1991:123).

I detta ingår individualiseringsprocessen som gör, för att uttrycka det drastiskt, var och en utelämnad åt sig själv (Frykman 1993:158). Gemensamhetstillfällena finns där, men de kollektiva identiteterna är bara några bland flera. De enskilda och kollektiva identiteterna kan fungera samtidigt. Man individualiserar sig i handling. Man får identitet genom att identifieras av den andre. Individualisering och kollektivisering är två sidor av samma mynt. Med hjälp av reflexiva processer är man ständigt i färd med att undersöka jaget. Ju mer man utsätts för komplexiteten ju mer strävar man mot individualiteten. Det blir en konstellation av gammalt och nytt, av traditionellt och modernt. Ingen människa fungerar i ett tomrum, det pågår alltid någon sorts relation och det är i mötena som mening produceras. Skapandet av identitet blev, och är, ytterst

ett personligt projekt. Thomas Ziehe har påtalat ambivalenserna i detta projekt. Det gör en både utsatt och sårbar samtidigt som det är förknippat med frihet. Vila och trygghet står mot frihet och utveckling.

Avslutning

Modernitet fungerar här som analysstrategi: det är den som klarar av att vara modern som kan förändras och lära sig hantera de många identiteterna. För den som är modern, i detta fall, handlar det till så stor del om att kunna frigöra sig från rumsförankringen och vara orörlig. Och det behöver inte handla om en fysisk rörlighet, utan främst om en mental, en förmåga till hanterande av många identiteter.

Detta är en modell, en föreställning av hur något kunde ha uppfattats. Kanske är det de som skrivit frågelistan som tillskriver den tiden och situationen något som så inte alls förekom. Svaren säger egentligen inte något om verkligheten utan det handlar om *berättelser om en upplevd* verklighet. Dessutom återskapas denna upplevelse i en speciell form: frågelistmaterialet. Och nu konstruerar jag ytterligare en mer generell berättelse utifrån alla frågelistsvaren.

I detta specifika fall är mediet filmen och situationen att gå på bio. Det är främst det senare, biografen som arena för kulturmöten, som diskuterats. Det finns skäl att anta att biogåendet på 1940- och 1950-talen hade en viktig roll i den kulturella komplexiteten, som bl.a. omfattade längtan till staden, det som var skilt från landsbygden, och skapandet av en ny offentlighet. Biogåendet blev en del i en läroprocess, dels en sorts träning till reflexivitet där man i de andra såg sig själv, dels ett skapande av en mediekompetens.

Att gå på bio ingick i ett slags festmönster där själva filmen inte alltid var det mest

väsentliga. Genom att komma samman, och till viss del i mötet med filmen, fick ungdomarna känslan av möjligheterna. Mötet var ett forum för utbyte och förhandling. Det var, så vitt jag kan se, ett skapande och dynamiskt möte där man tränades inför det som komma skulle: en ny tid som var skild från det som varit.

Noter

- ¹ Det finns naturligtvis olika typer av biografupp-
levelser. Här talar jag inte om matinéer och barn,
utan kvällsföreställningar och ungdomar. Det gäller
inte heller familjeföreställningar som Edvard Pers-
son- eller Åsa-Nisse-filmer, utan snarare filmer som
Hon dansade en sommar och *Borta med vinden*.
- ² 1940- och 1950-talen är intressanta även ur en annan
synpunkt: det var då den moderna ungdomspoliti-
ken formades genom de omfattande statliga ung-
domsutredningarna (Bjurström 1994:22).

Källor och litteratur

Otryckta källor:

Uppteckningar baserade på frågelista LUF 190, acc.nr
M21438—M21510 finns arkiverade i Folklivsarki-
vet (LUF), Lunds universitet.

Litteratur:

- Berman, Marshall, 1990. *Allt som är fast förflyktigas.
Modernism och modernitet*. Lund.
- Bjurström, Erling, 1994. "Det moderna som tradition.
Ungdomsforskningens utveckling och problem." I:
Öhlund, Thomas & Bolin, Göran (red.): *Ungdoms-
forskning — kritik, reflektioner och framtida möjligheter*
1994:19.

Carlberg, Gösta, 1949. *Svensk landsbygd som kultur-
miljö*. Stockholm.

Featherstone, Mike, 1992. "Postmodernism and the
aestheticization of everyday life." I: Jonathan Fried-
man & Scott Lash (eds.): *Modernity and Identity*.
Oxford.

Frykman, Jonas, 1988. *Dansbaneeländet. Ungdomen,
populärkulturen och opinionen*. Stockholm.

Frykman, Jonas, 1993. "Nationella ord och hand-
lingar." I: Ehn, Billy; Frykman, Jonas & Löfgren,
Orvar: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas för-
vandlingar*. Stockholm.

Furhammar, Leif, 1991. *Filmen i Sverige*. Höganäs.

Melucci, Alberto, 1992. *Nomader i nuet. Sociala rörelser
och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg.

Ziehe, Thomas, 1989. *Kulturanalys. Ungdom, utbild-
ning, modernitet*. Stockholm/Stehag.

Summary

The Cinema as a Meetingplace

The subject of this study is a medium — the cinema
— and a situation — going to the movies. It is more
specifically the latter, i.e. the cinema as an arena
for cultural confrontations, which is discussed. It is
reasonable to suppose that cinema-going at the time
(the 40s and 50s) played an important role in cultural
complexity, which among other things included a
longing for the city (or that which was separated from
the countryside), and the creation of a public sphere.
Cinema-going became an element in a learning pro-
cess, both an exercise in reflexivity where one could
see oneself mirrored in the others, and the creation of
media competence.

To go to the movies was to be a part of a festivity
pattern, where the film in itself was not the most
important thing. By coming together, and to a certain
extent in the reception of the film, youth gained
a feeling of possibility. These meetings became a
marketplace for exchanges and negotiations. As far as
I can see it was a creative and dynamic meeting, where
one was trained to see the arriving future — an era dif-
ferent from the past.

Övers. Stephen Fruitman